

Gondolatok az általános és a társulati imakönyvek kapcsolatáról

Az általános imádságoskönyvek és a társulati imakönyvek kapcsolatára nyolc imakönyv bemutatásával és rövid összehasonlításával próbálok rávilágítani. Társulati vagy társulathoz kötődő imakönyvek közül a következőket mutatom be: *Jó illatú rózsás kert*, *Officium Rákócziánium*, *Lelki virágos kert*, *Myrhából szedett lépes méz*, *Len-kötelecske*. Általánosan használt nyomtatványok esetében pedig az *Arany Koronáról*, a *Lelki fegyverházzal* és a *Lelki Paradicsomról* szólok. A nyomtatványok közötti kapcsolatfeltárás során elsősorban tartalmilag, részben műfajilag vizsgáltam a kiadványokat.¹

Elsőként a *Jó illatú rózsás kerttel* foglalkozom, amely 1703-ban jelent meg először Bécsben. Jelenlegi ismereteim szerint az 1906-os nyomtatvány az imakönyv utolsó kiadása.² A két időpont között eltelt kétszáz évben nagy népszerűségnek örvendett. A 18. századból 16 kiadást találtam az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok munkacsoportjának katalógusában. A 19. századból nincs ilyen jellegű gyűjtés, így különböző könyvtárakból és magángyűjteményekből eddig 26 kiadásról van tudomásom. Vajon minek köszönheti az imádságoskönyv a népszerűségét?

Az imakönyvet német nyelvről Sigray Erzsébet Róza fordította, és a címben olvasható, hogy szoros kapcsolatban van a Jézus Szíve-tisztelettel. Ezen felül a fordító húga, Sigray Borbála a pozsonyi Jézus Szíve-társulat megalakulásában játszott fontos szerepet.

Röviden ismertetem a könyv szerkezetét az 1713-as, példány szerint ismert első kiadás alapján.³ Az imakönyv hat részből áll, és ezek elsősorban tematikusan csoport-

¹ A tanulmányban tárgyalt társulati kiadványokhoz kiindulópontként lásd KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Valóságos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században*, Néprajzi Látóhatár, 1992/1, 3–4, 8–36; KNAPP Éva, *Pietás és irodalom: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001, 156–166. (Lásd továbbá – különösen a 10. jegyzetben hivatkozott munka értelmezéséhez – Knapp Éva kötetünkben olvasható tanulmányát. A szerk. megj.)

² BÁN Izabella, *Állandóság és változás a Jó illatú rózsás kert című imakönyvben* = *Nyelv, irodalom, esztétikum: Hallgatói dolgozatok*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2011, 36–50; Uő, „*Jó illatú rózsás kert*”: *Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól* = *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012, 23–32.

³ *Jó illatú rózsás kert*, melyben Sok szép Imádságok, mint annyijó illatú Rosák találhatnának, Reggeli, s-Estvéli Imádságok: Az Úr vétele előtt, és utánna való Könyörgések A' Jesus Szentséges Szívéhez való Officium, Litania, egyéb szép imádságokkal vagy Az Isten Szenteihez, mint annyi Mennyei Paradicsom kertében plántáltatott virágok tiszteletire való Imádságok. Mellyek Mindenestül Németbül fordittattak Magyar nyelvre Szent Klára Szerzetében lévő egy Szerzetes Szűz által: az Isten Annjának, és a' Mennyei Szentek nagyobb dicsőségekre, és a' Magyar hivek épületekre. Most pedig: [Ü]jjobban Istennek nagyobb dicséretére, és lelkeknek üdvösségére, A tisztelendő, es tekintetes Lacza János Urnak Monostori Sz. Lélek Apáturának, a' Tiszt. Győri Káptalan [C]ustosa, és Kánonoka [&c.] Istenes költségével ki-nyomtattattanak. Nagy-Szombatban, az Académiai bötűkkel Róden György által. 1713.

tosítják az imádságokat. A címnegyedben, a kalendárium után, részletes leírást olvashatunk az ájtatosság eredetéről, Alacoque Szent Margit látomásáról, a Jézus Szíve-tisztelet terjedéséről. Az első rész (reggeli és esti imák) és a második rész (gyónás, áldozás) imáinak egy része megegyezik az *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* című nyomtatvány hasonló témájú szövegeivel. A harmadik egység a könyv – mondhatjuk – sajátossága: a Jézus Szíve-ájtatossághoz kapcsolódó officiumok, litániák és különböző imádságok vannak benne. A negyedik részben ismét – műfaji szempontból – kevésbé kötött szövegek fordulnak elő. A Szűz Máriához szóló ötödik részben újra megjelennek az officiumok és litániák. Az utolsó egység különböző szenteket szólít meg, alapvetően kötetlenebb műfajban, de egy-két esetben itt is találunk officiumot és litániát.

A *Jó illatú rózsás kert* valamennyi kiadását áttanulmányozva szembevetünk néhány jellegzetességet. A könyv szerkezete – leszámítva a Bucsánszky-féle kiadásokat a 19. század végéről, 20. század elejéről, ahol beszúrtak egy fejezetet – nem változott, tartalma kis mértékben módosult. Látható azonban, hogy távolodik a Jézus Szíve-tisztelettől és válik általánosan használt könyvvé, néhány kiadás után végleg eltűnnek a címnegyed bevezetői, itt-ott változtatnak a szövegen, vagy kihagynak akár teljes imádságokat is. A kiadások olykor az egyháztörténeti eseményeket is tükrözik, ilyen például Nepomuki Szent János tisztelete, amely a 18. század első felében felerősödött: a *Jó illatú rózsás kert* 1734-es pozsonyi kiadásában további imákkal tisztelték meg a szentet. Észrevettem helyi sajátosságokat is, az egri és szegedi kiadások nagymértékben hozzányúlnak a könyv szöveganyagához, néha akár az imakönyv jellegzetességét adó imákat is kihagyva a kötetekből. A használók igényeihez alkalmazkodva idővel népénekszövegeket csatoltak a nyomtatvány végére.

A korszak másik népszerű imakönyve az *Officium Rákócziánium*: az eddigi népszerűségi indexet ez a nyomtatvány vezeti, a Knapp Éva által feltárt 100 kiadással. Az ő munkájára támaszkodva⁴ próbálok párhuzamot vonni e könyv és a *Jó illatú rózsás kert* között.

Az *Officium Rákócziánium* első ismert kiadása 1693-as, az utolsó ismert megjelenés pedig 1882-ben volt. A korábbi kötet három szerkezeti egységre bontható. Az első szakasz a bevezető szövegeket, a kalendáriumot, majd a búcsúkat részletezi, először a mindenkire, majd a társulati tagokra vonatkozókat. A második egységben *14 Cultus* címmel ellátott fejezet a katolikus hit dogmatikai rendszere alapján, témánként (és nem műfajonként) csoportosítja az imádságokat. A harmadik egység az imaórákhoz kapcsolódó szövegeket tartalmazza. A főrész valamennyi fejezetében az officium áll első helyen. A későbbiekben ez a szerkezet folyamatosan alakult, a magyar kiadásokkal nehezen összevethető, viszont az officiumok jelenléte itt is szembevetendő.

A könyv történetéből azokat az információkat emelem ki, amelyeket a *Jó illatúra*

⁴ KNAPP ÉVA, *Officium Rákócziánium: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Bp., Borda Antikvárium, 2000.

nézve fontosnak tartok. A kiadások itt is alkalmazkodtak a változó igényekhez, gyakran próbálták megújítani, nyomdahelyhez kötődő szövegek és illusztrációk kerültek a nyomtatványba. Az *Officium Rákócziánium* eredetileg a Mária kongregációk részére készült, a külföldi kiadások pedig egyértelműen valamilyen társulat, általában valamelyik Mária kongregáció gondozásában jelentek meg (Steyr és Bécs – Nagyboldogasszony társulat). A zágrábi nyomtatványok mindegyike a Gyümölcsoltó Boldogasszony társulat kiadványa. A *Jó illatú* esetében is valószínűsíthető a társulati kötődés, azonban ez nem egyesület által történő megjelenést jelent. Az *Officium Rákócziánium* esetében megfigyelhető, hogy az officiumok száma egyre csökken, mivel a 19. század elején kibontakozóban van egy új típusú vallásos irodalom, amely már nem az officiumokra épít.⁵ A *Jó illatú*ban minimális az officiumok jelenléte: lehetséges, ennek köszönheti, hogy még a 20. század elején is kiadták, és a mai napig használják.⁶ Ismét felvetődik tehát a kérdés, hogy miért ilyen népszerűek ezek az imakönyvek.

E kérdésből kiindulva három társulati imakönyvet és három általánosan használt imakönyvet kezdtem el tanulmányozni. A társulati nyomtatványok közül olyanokat igyekeztem kiválasztani, ahol az imádságok vannak túlsúlyban. Elsősorban szerkezeti, műfaji és tartalmi összehasonlítás történt, a kutatás későbbi szakaszában részletes szöveg-összehasonlítást is szeretnék végezni, amivel várhatóan további kapcsolatok mutathatók ki. Egy-két szövegösszefüggés már most látható, ezeket az adott imakönyvnel említeni fogom.

Az első társulati imakönyv a *Lelki virágos kert*,⁷ amely a gyöngyösi Jézus Neve társulat kiadványa, 1712-ben jelent meg Nagyszombatban, szerkezetében és tartalmában több ponton hasonlít az *Officium Rákócziániumhoz*.⁸ Az előszó és a kalendárium után tematikusan, 12 táblában találjuk a fohászokat. Az egyes fejezeteken belül vannak litániák, officiumok, himnuszok, illetve egyéb, kevésbé kötött formájú szövegek, azonban itt is dominálnak az officiumok. Az első fejezet a társaság reguláját, szokásait, búcsúinak leírását és néhány imádságot tartalmaz, amelyből kiderül, hogy a társulathoz tartozásnak milyen feltételei voltak.

A következő imakönyvet a Szent Kereszt társulat adta ki 1762-ben, *Myrhából szedett lépes méz*⁹ címmel. Hasonlóan az előző imakönyvhöz, ez is egy rövid bevezetővel indít,

⁵ Uo., 5–42.

⁶ Medgyessy-Schmikli Norbert, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának tanára a Vas megyei Perenyében folytatott népénekgyűjtése során többször is találkozott a *Jó illatú rózsás kerttel*, az ottaniak közül többen a mai napig használják az imakönyv 19. század végi kiadásának valamely példányát.

⁷ *Lelki Virágos Kert. Az Mennyei Udvar tiszteletiről, melyet a kertben halálra vált, és a keresztfán megholt Úr Jézus titulussa alatt virágzó, Gyöngyösi Congregáció, az üdvösséges halált szomjúhozó hiveknek kinyitott, és újonnan Nemes és Nemzetes Almasi Agnes megújított, hogy ezt gyakorolván, s ebben múlatozván, ki-ki a szent Halálra, és az örökké való böldog feltámadásra magát tehessen érdemessé. Boldogok az Halottak, kik az Urban halnak meg. Apoc. 14. Nagy-Szombatban, az Academiai Bötükkel Geich János. 1712.*

⁸ KNAPP, *Officium Rákócziánium*, i. m., 11.

⁹ *Myrhából szedett lépes méz, avagy Üdvözítőnk keserves kínszenvedésének buzgó elmélkedésére édesgő*

amelyben részletezi, hogy milyen dicsőségek születtek a Szent Kereszt zászlaja alatt. Ebben a nyomtatványban nincsen kalendárium, az előszót *A Szent Kereszt congregatioja avagy társasága* fejezet követi, amely egy rövid történeti összefoglaló az egyesületről. A szabályzat 12 pontban foglalja össze a tagokra vonatkozó feladatokat, utasításokat, a helyi társulati szokásokat. Az áhítati rész a Szent Kereszt zsolozsmájával kezd, ezt követi Krisztus kínszenvedéséről egy litánia és egy hálaadás, majd a következő fejezet-cím olvasható: *A Congregationnak kezdetire, és végére való könyörgések*. Két rövidebb ima szól a találkozó elejére, majd a Jézus Neve litánia és egy hosszabb fohász zárja az eseményt, mintegy hivatalos keretet adva a társulati alkalmaknak. A gyónás és szentáldozás különféle imádságai után a halottak zsolozsmája található. Jézus öt sebének litániája és Szűz Máriához intézett néhány fohász után keresztúti elmélkedésekkel zárul az imakönyv. Látható, hogy a nyomtatvány nagy részét már a társulatra vonatkozó utasítások teszik ki.

A harmadik kiadvány a *Len-kötelecske*,¹⁰ a Kordás társulat kiadványa, 1749-ben jelent meg Győrben. A könyv nincs fejezetekre tagolva, ettől függetlenül három egység különíthető el: a nyomtatvány első fele különböző fohászokat tartalmaz, a közepén a szentmise imádságait találjuk, a harmadik szakaszban pedig a társulat reguláit, egyéb útmutatásait részletezi, valamint a korda övhöz fűződő csodákat írja le. A fohászokban a megszokott témák jelennek meg: reggeli és esti könyörgések, bűnbánatra serkentő ima, szentekhez intézett szövegek. Jelen esetben már a könyv mintegy kétharmad része társulati szöveg, regula, elmélkedés. Itt kapcsolódom vissza az elsőként bemutatott imakönyvhöz, a *Jó illatú rózsás kerthez*, mivel mindkét nyomtatvány esetében több szövegegyezés van az *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* című imakönyvvel.¹¹

A következőkben társulathoz nem kötődő, szélesebb réteg által használt könyvekről lesz szó. Elsőként Pongrácz Eszter *Igaz Isteni szeretetnek harmattiyából nevedett, drága kövekkel kirakott Arany Korona*¹² című munkájáról, amely 1719-ben jelent meg Nagy-

Sz. Kereszt zsolozsmája, melyben a Jesus Társaságnak nagyszombati Collegiumban való Szent Kereszt Congregatiojának Regulái, Rend-tartási, Búcsúi, külömb féle szép Imádságokkal foglaltatnak. Nagyszombatban Az Academia Jesus Tarsaság-béli Colegiumának böttüivel, 1762. Eszt.

¹⁰ *Len-kötelecske, az-az Serafikus Sz. Ferencz atyánk Magyar-Országi Böldeg-Aszszonyi Provinciában elterjedett Korda viselő Atyafiak Congregációjának Regulait vagy-is Rend-Tartásit, a Sz. Pápáktól engedet Búcsúit, némelly Lelki ájtatosságokat, azon Korda-viselésnek eredetit, folyamattiyát, más szép tanításokat magában foglaló Könyvecske*, Melly A Tisztelendő Pater Sebestyén Pánkl Szent Ferencz Szerzetbéli, Magyar-Országi Böldeg-Aszszonyi Provinciának Generalis Lectora, Habitualis Custosa, és mostani Provincialissa engedelmével. Nyomt: Győrben, Streibig Gergely János és Püsp. Könyv-nyomatató által. [1749].

¹¹ Lásd BÁN Izabella, *Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013, 23–30.

¹² *Igaz Isteni Szeretnek Harmattiyából nevedett, drága Kövekkel ki-rakott Arany Korona*. Az Az: Külömb-Külömb féle válogatott áitatos szép Imádságokból, Lelki Fohászokodásokból, Elmélkedésekből, Dicséretekből, és Szűvbéli indulatokból, mint egy mennyei világossággal ragyogó, Istenhez ébresztő drága Kövekből Formáltatott, és készítettett Imadsagokönyv Mellyet A Keresztény hiveknek buzgó lelkek javára, s a jó pallya fu-

szombatban. A népszerűségi indexen ez a mű is előkelő helyen szerepel, csak az Országos Széchényi Könyvtárban 39 kiadást találtam, az utolsó ismert megjelenés ennél is a 20. század eleje: 1908-ban jelent meg. A címnegyed tartalma: Elöl-járó beszéd, kalendárium, „imadsagos könyvek olvasásának hasznos kezdetiről, és az jó intentióról”, valamint „az imadsagnak titkos értelméről”. A továbbiakban 14 részt különít el, különböző témák szerint csoportosítva a szövegeket, melyek összefoglalva a következők: főbb imádságokról elmélkedés, reggeli és esti imádságok, gyónáshoz és szentmiséhez kötődő fohászok, hálaadások, bűnbánó zsoltaók, Krisztus életéhez és Máriához kötődő imák, szentekhez intézett fohászok, könyörgések betegekért, tematikailag vegyes imádságok.¹³ Műfajilag találunk a nyomtatványban elmélkedést, tanítást, litániát, himnuszt, officiumot, valamint kevésbé kötött imádságokat. Az imakönyv kiadásait elsősorban tartalmilag vizsgálva ugyanazt a jelenséget vettem észre, mint a *Jó illatú rózsás kertnél* volt látható. A 19. század folyamán itt is folyamatosan megjelennek a különböző népénekzsövegek, a század második felében pedig egy új fejezettel, a keresztútjáráshoz köthető imádságokkal és elmélkedésekkel bővítik a nyomtatványt. A szentmise részeihez kötődő szövegek az *Arany Korona* esetében már az első kiadásban jelen voltak, viszont az illusztrációk itt is hiányoztak, csak a későbbi könyvekben kezdtek egyre nagyobb számmal megjelenni.

A *Lelki fegyverház* a következő általános imakönyv, amelynek 1716-ban, Nagyszombatban megjelent példányát tanulmányoztam. Szelestei Nagy László 34 kiadás megjelenéséről számolt be tanulmányában.¹⁴ Ez az imakönyv is kisebb változtatásokon ment keresztül. Betoldottak például miseimádságokat, népénekzsövegeket és helykitöltő imádságokat. A mű nyolc egységre tagolódik, ismét témák szerint csoportosítva a különböző imákat. Műfajilag nagyon kevés a kötött imádság – Jézus Nevéről litánia, a Makula nélkül fogantatott Szűz Mária zsolozsmája, a Lorettói litánia, Szent József zsolozsmája, Szent Antal és Xavéri Szent Ferenc litánia –, amelyek a korábbi imakönyvekhez képest elenyésző számban vannak jelen. Néhány imádság megtalálható az előbb tárgyalt *Arany Koronában*, ilyen például a Czelli Bóldog Asszonyhoz Imádság, vagy A Bóldogságos Szűznek hét Örömi. Természetesen ezen felül több szöveg

tásnak bóldog végezete Koronájának el-nyerésére, szorgalmatos munkájával szerzett, és költségével ki-nyomtatott Tekintetes, Es Nagysagos Ovari, Es Szent Miklosi Pongracz Ester, Néhai Tekéntetes, Nemzetes, és Vitézlő Apponyi Miklos Uram meg-hagyott özvegye. Nyomtatott Nagy-Szombatban: Az Académiai bötűkkel, Gall Friderik által, M. DCC. XIX. Esztendőben.

¹³ A Miatyánkról, Üdvözletről, Hiszek egy Istenről, a szent kereszt jeléről és szentelt vízről; Reggeli és estvéli imádságok; Isteni tiszteletnek gyakorlása különféle imádságok; A templomba való menetelről, és szent miséhez tartozó ájtatos szép imádságról; A szent gyónáshoz és az Ur vacsorájához készítő elmélkedések és buzgó imádságok; Hálaadások az Ur Isten jótéteményiért, szép dicséretekkel, imádságokkal és litániákkal, Atya, Fiu és Szentlélek Istenhez és a Szentháromsághoz; Szent Dávid bűnbánó zsoltaírai; Krisztus Urunk fogantatásáról és születéséről; Urunk keserves kínszenvedésének kezdete; Húsvéti imádságok; Buzgó imádságok a boldogságos szűz Máriához; A megdicsőült szentekről; Különféle imádságok; A beteg, haldokló és meghaltak lelkeért való imádságok

¹⁴ SZELESTEI N. László, *Lelki fegyverház = Crescit eundo: Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára*, Bp., Argumentum, 2011, 191–194.

megjelenik a különböző imakönyvekben – például a Lorettói litánia, illetve egyéb, általánosan bevett imádság.

Végül Baranyi Pál művéről, a *Lelki Paradicsom*ról szólok, annak 1720-as, nagyszombati kiadása¹⁵ volt a kezemben, eddig három kiadásról van ismeretem. A címnegyedben olvasható egy rövid összefoglalás a műről, egy ajánlás, kalendáriumok és egy „Intés a keresztény olvasóhoz”. A könyv a továbbiakban hét fejezetre van osztva, szintén tematikusan rendezve a szövegeket. Ezek a következők: Szentháromság, Szentek, bűnbánattartás, jócselekedet, misehallgatás, Jézus szenvedése, Szűz Mária tisztelete, illetve boldog kimúlás. Az imádságok műfajilag itt is vegyes képet mutatnak. Az imádságok mellett Baranyi művében nagy számban vannak elmélkedések is.

Ha végignézzük az imént bemutatott imakönyveket, sok minden kiderül. A konkrétan társulat által kiadott könyvek meglehetősen kevés kiadást értek meg. Knapp Éva munkája alapján¹⁶ a *Lelki virágos kert* kettő, a *Myrhából szedett lépes méz* egy, és a *Lenkötelecske* öt megjelenése ismert. Az általánosan használt, vagy azzá vált nyomtatványok azonban sokáig éltek. Véleményem szerint ennek oka elsősorban a könyvek szerkezetében, bizonyos mértékben pedig tartalmában és az imák műfajában keresendő. A társulati kiadványok esetében nagy hányadot foglal el a szabályzat, a búcsúk és egyéb szokások leírása, és – mondhatni – csak kísérőként közölnek imádságokat, ráadásul legtöbb esetben ezek is a társulat jellegéhez kötődnek. Az összeállítók mindkét esetben alkalmazkodtak az igényekhez, sőt az is látható, hogy a több kiadást megért művek esetében ezen igények változásához is – ilyen például az officiumok háttérbe szorulása, vagy a nyomtatványokhoz idővel hozzákapcsolt énekszövegek. Az általános imakönyvek a mindennapokban megélt imádságos élet témaköreire építenek, a legfontosabbak: reggeli és esti imák, gyónáshoz és szentáldozáshoz kötődő szövegek, a Szentháromság és Mária tisztelete, a szentek tisztelete, szentmise imádságai. Kiemelem itt azt a jelenséget is, hogy az *Arany Koronában* és a *Lelki Paradicsomban* megtalálhatóak alapvető imádságok hosszú, elmélkedő szövegekkel kiegészítve, míg a többi kiadványban ilyenek nem szerepelnek – gondolok itt a Miatyánk, a Credo vagy az Üdvözlégy szövegére.

Megállapításaim az eddig vizsgált nyomtatványokra vonatkoznak. Véleményem szerint az imakönyvek és imádságirodalom részletes kutatást igényel, a későbbiekben további szövegeket kell bevonni a vizsgálatba, ezeket tartalmilag, szerkezetileg és műfajilag megvizsgálni, egybevetni, hogy idővel általános összefüggésekkel, megállapításokkal lehessünk gazdagabbak.

¹⁵ *Lelki Paradicsom Melly Sok féle lelki kertekből, öszve szedettetett tápláló Gyümölcs fákkal, gyönyörködtető virágokkal, elevenítő orvosságokkal. AZ AZ Külömb-külömb féle Aitatosságokkal, Imádságokkal, Litániákkal, Intésekkel, és Oktatásokkal béülttetett. Es a' Keresztyének lelki vigasztalásokra, gyönyörűségekre, táplálásokra, és orvoslásokra. A JESUS Társaságából való P. Baranyi Pál által ki nyittatott. Es most Másodszor: A' Tekentetes, És Nagyságos Kiss Keresztyenei Hunyadi László Uramnak Kegyelmes Urúnk ő Felsege Tanácsának, Tekéntetes Magyar Cancellária Refendáriusának költségén, a' keresztyén lelkeknek elejekben tétetett: M. D. C. C. XX. Esztendőben. Nyomtat. Nagy-Szombatban, Az Académiának bötüivel Gaáll Friderik által.*

¹⁶ KNAPP, *Pietás és literatúra, i. m.*

IZABELLA BÁN

Überlegungen zum Verhältnis zwischen den allgemeinen Gebetbüchern und den Andachtsbüchern von Kirchengemeinden

In dem Aufsatz wird das Verhältnis zwischen den allgemeinen Gebetbüchern und den Andachtsbüchern von Kirchengemeinden untersucht, in dem acht Gebetbücher aus dem 18. Jahrhundert miteinander verglichen werden. Zur Analyse wurden die folgenden Bücher ausgewählt: *Jó illatú rózsás kert*, *Officium Rákócziánium*, *Lelki virágos kert*, *Myrhából szedett lépes méz*, *Len-kötelecske*. Von den allgemein verwendeten Gebetbüchern wurden die folgenden untersucht: *Arany Korona*, *Lelki fejeverház* és *Lelki Paradicsom*. Das Verhältnis zwischen den Druckschriften wird in der Abhandlung vor allem unter strukturellen und teilweise inhalts- und gattungsbezogenen Aspekten beleuchtet. Es hat im Laufe der Zeit eine gewisse Tendenz bestanden, bei der diese Sammlungen nach den Erwartungen der Leser gestaltet wurden und demzufolge die Veränderungen dieser Erwartungen ihre Spuren auch in den Sammlungen selbst hinterlassen haben. In den Gebetbüchern der einzelnen Kirchengemeinden wurden regelmäßig die eigenen Statuten sowie Informationen zum Gemeindeleben mitgeteilt. Die allgemein verwendeten Gebetbücher haben mehr Neuauflagen erlebt als die Sammlungen der einzelnen Kirchengemeinden. Einige Gebete kommen in mehreren Druckschriften vor, folglich kann es nicht ausgeschlossen werden, dass diese Bücher auf den gleichen Quellen beruhen. Die Feststellungen des vorliegenden Aufsatzes können nicht als allgemeingültig angesehen werden, da sie sich nur auf die genannten acht Gebetbücher beziehen.